

BOHUSLÄN

-från grönskande landskap till ”skallotta”

Ett kargt och kallt bohuslänskt landskap, men även av många ansett som det ödsligt sköna.. Från Vitsten i Solberga

Tre århundraden av brandskattning och ofred, men också av kort lycka där ”havets silver” dyrt fick betalas med skallota berg.

Uppsats i skogshistoria våren 1998

Utförd av Sofia Grönberg Kurs 95/00

Inledning.

“Den ekbeväxta Viken”, ett uttryck som återfinns i isländska beskrivningar av norra Bohuslän från 900-talet, talar om ett gott skogs-tillstånd, en rikedom på ollonskogar och timmer av framför allt ek. Kontrasterna är stora mellan vikingatidens landskap och det Bohuslän man får en bild av under de tre århundradena 1500-, 1600- och 1700-talet. Bohuslän blev svenskt år 1658 genom freden i Roskilde. Landskapet hade då varit i norsk och dansk besittning – och som gränsland mot Sverige blivit utsatt för både krig och brandskattning.

Syftet med denna uppsats är att få en inblick i några av de faktorer som medverkar till de stora förändringarna under 1500-, 1600- och 1700-talet, vilket ledde fram till ett i stora delar kargt och avbeskogat landskap men vilket också satt sin prägel på vad som idag är Bohusläns själ.

1500-talet. Krigets vindar sår inte – men skördar.

Under en period på 1500-talet (1523-1532) var Bohuslän, då kallad ”Viken” svenskt land. Kung Gustaf Vasa satt vid tronen och under hans överinseende tillbyggdes och upprustades Karlborgs och Nylödöses befästningar. För att kunna genomföra sina byggnadsplaner beslöt han att sågar skulle uppföras vid lämpliga vattendrag, i både ek- och furuskog. Där skulle timret bearbetas till både bjälkar och bräder men även till virke för skeppsbyggnad (Lindner 1935). När Norge år 1536 blivit lydrike under Danmark

Ur Olaus Magnus "Carta Marina" utkommen år 1539 över Bohuslän, där norra Bohuslän ger intryck av att vara i det närmaste okänd skogsmark.

började danskarna förse sig med virke från Bohuslän för sin expansion eftersom de danska skogarna började bli uthuggna (Cullberg 1993). Näringslivet blomstrade i Danmark, adeln började bygga ståtliga slott och de centrala städerna växte kraftigt. De danska kungarnas byggnadsverksamhet krävde stora mängder virke. När man höll på att bygga Ribershus fick länsherren på Bohus fästning, varifrån länet styrdes fram till 1700-talet, order om att i landskapet hugga en stor mängd bjälkar, sparrar och läktar av ek. För detta åtgick många hundratals ekar. Man fick också beställning på ytterligare ektimmer till Koldighus, Ålborghus m.fl slott. Länsherren fick order att lägga upp lager av master, spiror, sparrar och bjälkar av framförallt ek. Behovet av trävaror var inte inskränkt bara till slotten. Flottupprustningen inför det s.k Nordiska sjuårskriget och fyrarnas vedförsörjning ställde också krav på Bohusläns skogar (Lönnroth 1963). Den danska regeringen krävde ända fram till fredsåret 1658 då Bohuslän blev svenskt, en dryg årlig skatt i form av ved och timmer. På riksarkivet i Köpenhamn finns register och journaler över den mängd timmer och virke som infördes till Danmark från Norge och Bohuslän. Skogsavverkningen nådde sådan omfattning att man redan vid mitten av århundradet hyste oro för uthuggning av skogen. Från centralt håll började man hålla igen exporten, man införde bl.a tullar på exporterat virke. Förbud och restriktioner mot virkeshandeln var synnerligen impulära i Bohuslän. Under Nordiska sjuårskriget då danskarna behövde bohusläningarnas trohet lättades restriktionerna, men när kriget var över stramades tyglarna åt igen (Lönnroth 1963). Timmer och plank fick inte säljas till utlänningar förrän kungens eget timmer var sålt. Utlänningar fick inte heller bygga fartyg i Norge och skepp som byggdes i riket fick inte säljas till utlänningar utanför riket förrän efter 10 år (Lindner 1935).

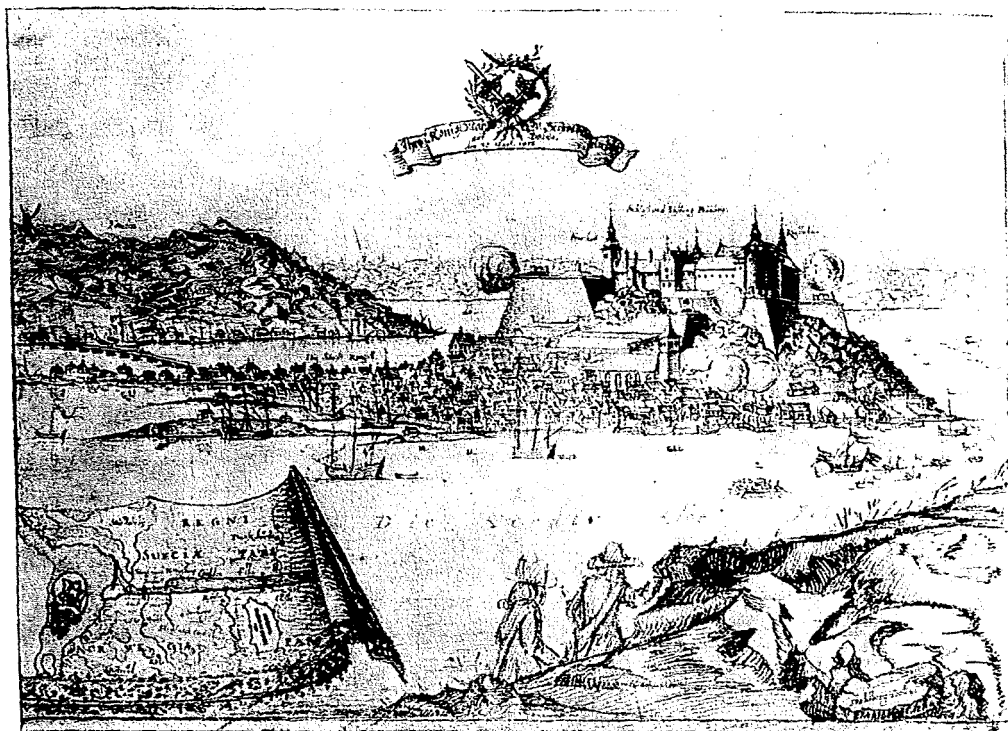
De bohuslänska kustområdena var mycket uthuggna under senare delen av århundradet. Länsmännen i alla norska kustlän fick år 1585 instruktioner om att inga som helst skepp fick byggas, vare sig av fogdar eller andra och inget skeppstimmer fick huggas i skogar där kronan hade sina rättigheter. Om förbudet inte efterlevdes hotades med rättegång och straff (Lindner 1935). Enda undantaget var att adeln fick hugga och bygga av timmer från sina egna skogar. Även sågverkshanteringen kom i fara. Order gavs att länsmännen skulle riva alla sågar som låg på krono- och kyrkojord, om de inte brukades av kronan själv. Skogsbristen tog sig således ganska drastiska uttryck.

Under senare hälften av århundradet inträffade den första belagda sillperioden i Bohuslän (Cullberg 1993). Stora skaror fiskare och fiskhanterare kom från norra Europa för att delta i

fisket. Av sillen bereddes tran genom kokning. Trankokerier anlades snart sagt över allt på båkbar och skär. Mycket stora mängder ved gick åt för att hålla kokerierna igång. Efter sillperiodens slut lämnade fiskeflottorna ett ytterligare sargat Bohuslän men 1500-talets sillperiod blev också början till många bohuslänska kustsamhällens existens.

1600-talet. Den brända jordens härjningar förändrar landskapet.

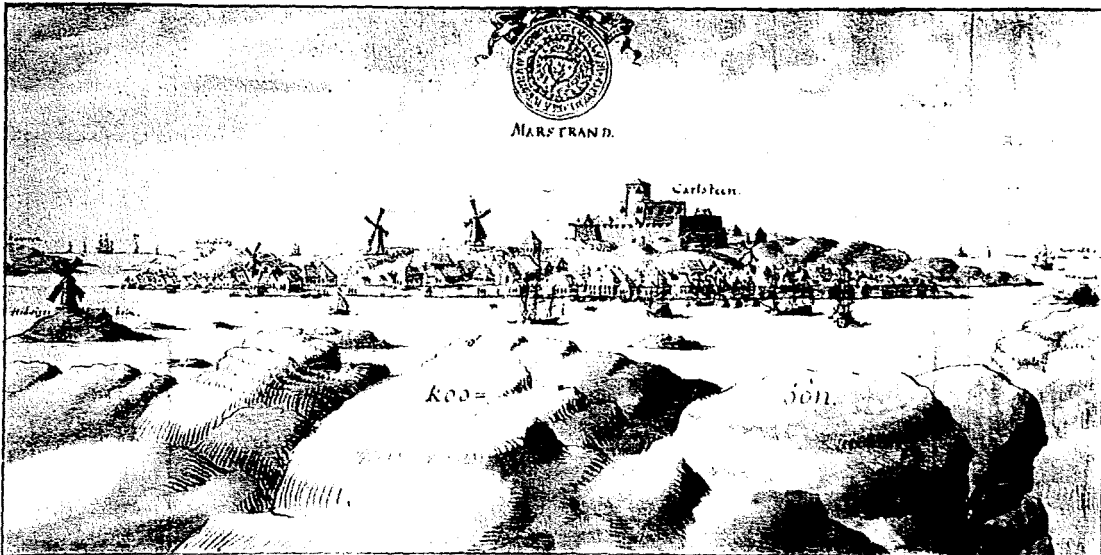
Århundradet inleddes med ytterligare krig mellan Danmark och Sverige. Svenskarnas härjningar var svåra. Den s.k "Brännefejden" har gått till historien för dess skoningslösa angrepp mot civilbefolkningen (Holmberg 1867). Från kungälvtrakten ända upp till Fredrikshald ödelades gårdar och de som inte hann fly dödades. Värdefull skog och åkermark brändes. Bohuslän (utom Hisingen) hade vid denna tid ungefär 3000 gårdsbruk av vilka mer än en femtedel blev brända. Bohuslänningarna levde i ett gränsland i en farlig tid. En mäktig svensk militärstat tornade upp sig i öster. När det slutliga erövringskriget kom 1657-58 var det det fjärde kriget på hundra år med fienden Sverige. Först efter krigsslutet 1679, efter det danska återerövringskriget, och sedan KarlXI tagit kommandot blev Bohuslän utsatt för en växande försvenskning och fr.o.m 1682 började svensk lag att tillämpas (Cullberg 1993).

Karl X Gustas intåg
på Bohus fästning
skildrat av Erik
Dahlberg år 1658.

Redan i slutet av 1500-talet märktes att skogen var kraftigt uthuggen vid kusterna. Under 1620-talet upphörde definitivt de stora beställningarna av bohuslänskt timmer till de danska kungliga slotten. Liksom när det gällde byggnadstimmer blev också vedexporten reglerad genom kungliga förordningar. Bönderna i norra Bohuslän (Viken) var på 1620-talet skyldiga att leverera 1043 ½ famnar bålved till länsherren på Bohus. Veden skulle användas till att hålla elden vid liv i de många fyrarna längs kusten. Men på grund av skogsbristen klagade bönderna och en kommission tillsattes för att kontrollera skogstillståndet. Man fann att leveransen skulle nedsättas till 815 ½ famnar (Lindner 1935). 1620-talet var alltså den tid då skogen inte längre var en näringskälla av betydelse. Detta var anledningen till det stora antal förbud och restriktioner som drabbade skogshanteringen. De stora förändringarna i den bohuslänska skogen kan i viss mån verifieras ur handlingar i de danska arkiven i Köpenhamn. Av trävaruexporten från Uddevalla har man en ganska god bild genom stadens räkenskaper från åren 1620,-30 och -40. Den danska krigspolitikerna under -20-talet drabbade – trots att det gällde de kontinentala krigen, långt från landskapet – Bohusläns krono- och skattebönder hårt genom ytterligare höjda skattetryck. Redan 1616 kom förbud mot sågar som inte stod på skogsägarens egen mark. Men då man från Bohusläns sida framhöll att några av sågarna kunde få sitt behov täckt från Sverige tillät kungen att de åter fick tas i bruk, men under förbehåll att inget norskt timmer fick användas. I Uddevalla fanns 1627 inte mindre än 97 fartyg som lastade timmer varav det mesta gick till Danmark, förmodligen var större delen av timret importerat från Sverige. Möjligheten att använda importerat timmer vid timmersågning stod bara öppen för stora och kapitalstarka företag, vilket ledde till strukturförändringar under de sista norsk/danska decennierna i Bohuslän. Det gamla bondeskogsbruket höll på att ersättas av större anläggningar, baserade till större delen på svensk råvara, ägda av adelsmän och borgare. Bondeskogbruket upphörde inte helt i Bohuslän, men det faktum, att då en konferens sammankallades år 1634 för att diskutera skogarnas tillstånd och bevarande blev styresmannen på Bohus inte kallad, tyder på att Bohuslän inte längre räknades till de provinser som är av betydelse för skogbruket (Lindner 1935).

Då den svenska karteringen kom på 1660-talet visade den ett skoglöst landskap utom längst i öster, vilket ledde till att export till utlandet förbjöds 1662. År 1664 beslutades att timmer till kronans fartyg kunde tas ur var mans skog i Bohuslän (Lindner 1935). Redan 1658 utfärdades en kunglig förordning att ingen hamn i Bohuslän fick handla med utländska hamnar och städer utan att all handel skulle ske via Marstrand. 1667 fick även Uddevalla och Kungälv rätt att exportera

Marstrands fästning ur Erik Dahlberghs *Svecia antiqua et hodierna*. Från 1600-talets andra hälft.

trävirke (Lindner 1935). Ytterligare förordningar medförde betydande inskränkningar i den enskildes rätt att förfoga över sin egen skog. Exempelvis 1647 års skogsordning angående avverkningsbelopp på skattehemmanets skogar, 1680 års förbud mot pottaskebränning med färska och gröna träd och genom 1681 års husesynsförordning samt slutligen 1683 års förordning och påbud angående "*skogarna och vad därvid iaktagas bör*" (Skogsstyrelsen 1879). Under senare delen av 1600-talet och början av 1700-talet utdelades hårda straff i Göteborgs och Bohuslän för olovlig huggning eller skadegörelse av ek, till och med den ringaste skada medförde böter av 12 daler silvermynt och om pengar saknades omvandlades straffet till två gånger gatlopp mellan 50 piskrapp (Lindner 1935). Nedfallna grenar eller vindfällan fick inte heller tas utan tillstånd från Länsstyrelsen. Århundradet karaktäriserades inte bara av krigshärjningar utan också av att klimatet försämrades så att man fick en lång följd av år som var mycket kalla. Jordbruket och befolkningen fick många svårigheter att kämpa emot, och också skogsbruket drabbades (Cullberg 1993).

1700-talet. Den stora sillperioden – en kort lycka – som dyrt fick betalas.

Det allt hårdare utnyttjade landskapet börjar odlas upp för att kunna försörja en ökande befolkning. Nyodlingarna underlättas av att den massiva skogsavverkningen förvandlat stora delar av landskapet till ljunghedar.

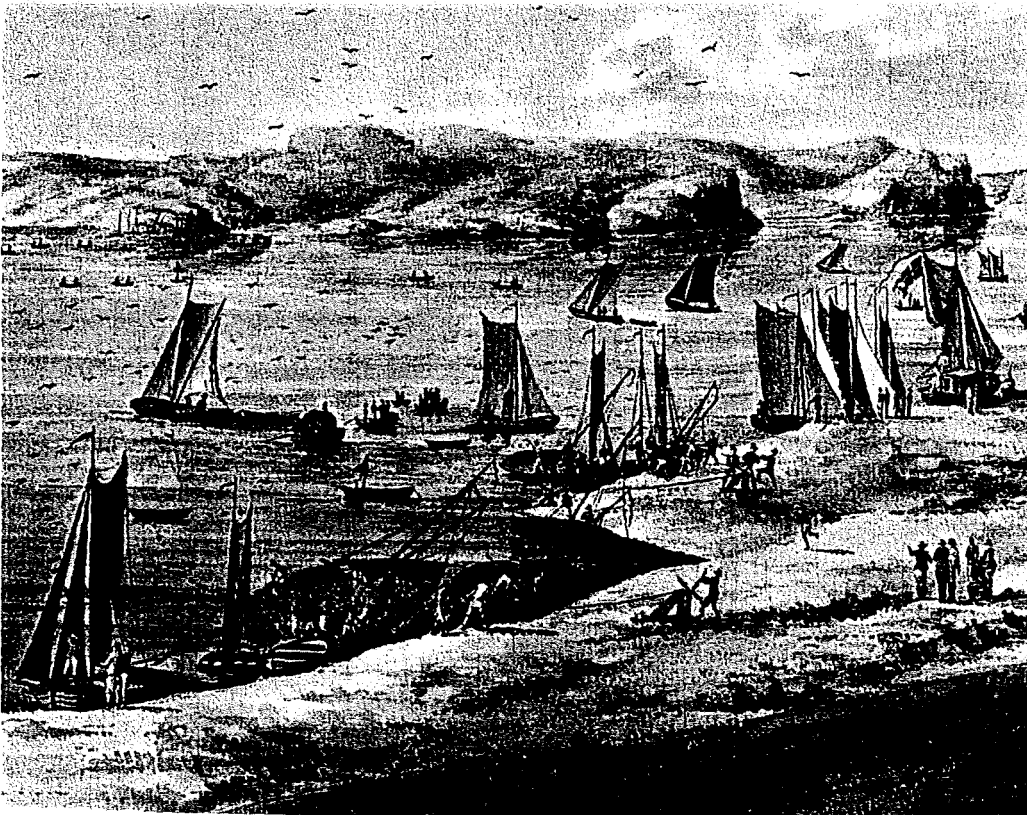
I söder växte Göteborg, och herrarna på Bohus förlorade sitt inflytande i och med att landshövdingen flyttade till Göteborg år 1700 (Cullberg 1993). Vägnätets utbredning och beskaffenhet förbättrades för att bl.a gynna handeln. Skogstillståndet var vid denna tid synnerligen dåligt på västkusten. I Johan Oedmans beskrivning över Bohuslän från 1746 konstaterar han att *”skogarne är mäst utödde”*. Detta är också väl dokumenterat av både Linne’ och Pehr Kalm vilka reste genom de västliga landskapen och samlade sina intryck i resebeskrivningar. Pehr Kalm passerade Tanums socken den 6:e augusti år 1742 och ger följande beskrivning:

”Skog var uti hela Tanums socken som låg vid landsvägen, alldeles ingen, man såg här intet annat än skallota berg, skoglöse backar och hedar bevuxna allenast med ljunghedar och ormbunkar och helt små och lurvige enebuskar. Orsaken till skogens nuvarande totala och alldeles utödade sade de gamla härröra, dels av det att man i forna tider varit för spendersam på den, genom det man i stor myckenhet huggit den ned och försålt stockarna åt holländare och andre utländske, som därav bort-fört många skeppslaster, dels av fienden i krigstider, dels av egna på orten boende genom timmers, bränsles och dylika sakers fällande samt annan skogens vårdslösa handhavande utom att tänka något på framtiden” (Kalm 1746).

Under 1700-talet när man började ta avskogningen och den mycket dåliga tillgången på ek på allvar började man starta skogsplanteringar i Göteborgs och Bohuslän, Älvsborgslän samt Hallands län.

"K.m:t har för gott funnit att låta anställa en allmän plantering, samt att härmed påbjuda, det skall var och en, som på landet bygger och bor, av var stånd han vara må, nästa höst, eller så snart skogarna blivit fruktbarande igen, låta insamla till det ringaste för vart helt hemman 100 st ollon, 50 på ett halvt, 25 på ett åttonde osv. Ollonen skola sedan nästa vår på bästa jordmån nedsättas. Hägnad av området skall också ske så att boskapen inte komma åt att beta plantorna" (Lindner 1935).

Om någon vägrade att stängsla väntade 20 daler s:t i böter. Böter utdelades också om plantorna inte var livkraftiga eller missköttes. Vidare beordrades allmogen att i mars eller september kvista sina ekar så att de *"växa och förkovra sig till raka och vackra träd"* (Lindner 1935). Efter 1734 års nya och allmänna lag som ersatte medeltidens landslagar stramades tyglarna åt ytterligare gällande bärande träd. Med 1746 års förordning *"angående Ekskogarnas befredande uti Riket"* reglerades också handeln med virke. Före 1752 var bönderna på skatte- och kronojord t.o.m förbjudna att utnyttja vindfällan av ek och bok utan utsyning (Skogs-styrelsen 1879).

Det stora sillfisket i Marstrands skärgård skildrat av J.F Weinberg år 1794.

”Sista dråpslaget” mot Bohusläns skogar kom i och med sillfiskeperioden 1747-1808, då en enorm mängd byggnadsvirke åtgick till byggnader i skärgården och som bränsle till trankokerierna. (Holmberg 1867) Denna tid var emellertid också ett stort lyft för det bohuslänska samhället. Från Göteborg exporterades år 1796 inte mindre än 61000 fat tran, förbrukningen inom landet uppskattas till 3000 fat. Till dessa 64000 fat tran åtgick i runda tal c:a 2,1 miljoner hl färsk sill (Holmberg 1867)! Dittills obbyggda kuststräckor befolkades och obetydliga kustsamhällen växte snabbt.

Sammantaget ledde exploateringen av landskapets resurser och den ökande befolkningen under perioden 1500-1700 talet till att det vid inträdet av nästa århundrade bara var skelettet av ett landskap som återstod.

Litteraturlista

Lindner, John 1935 Skogens krönika i Göteborgs och Bohuslän, Göteborg

Cullberg, Carl 1993 Bohuslän-ett gränslands historia, Bohusläns museum, Uddevalla

Lönnroth, Erik 1963 Bohusläns historia, Almqvist & Wiksell, Stockholm

Skottsberg, Carl & Curry – Lindahl, Kai 1959 Natur i Bohuslän, Svensk natur, Almqvist & Wiksell, Uppsala

Holmberg, Axel Emanuell 1867 Bohusläns historia och beskrifning efter författarens död genomredd och rättad af G. Brusewitz, Örebro

Skogs-styrelsens underdåniga berättelse angående skogs- och jagtväsendet i Sverige intill år 1870, Kungl. Boktryckeriet 1879, Stockholm

Kalm, Pehr 1746, nytryck 1977 Kalms Västgötska och Bohuslänska resa förrättad år 1742, Wahlström & Widstrand, Stockholm